

הקשר בין אגדה והלכה

תוכן:

פרק ראשון – הסיבה שלא ניתן לפסוק הלכה לפי טעמי תורה

א. שתי הדרכים בלימוד הלכה

ב. דוגמא ללימוד הלכה לפי דברי אגדה

ג. שלשת הסיבות שלא ניתן ללמוד הלכה לפי דברי אגדה

ד. דברי הרצי"ה

פרק שני – הקשר בין הלכה ואגדה בדרך הלימוד

א. השפעת האגדה על ההלכה בדרך הלימוד

ב. השפעת קדושת הארץ על לימוד ההלכה

ג. דוגמא לסברא בדרך הלימוד שבארץ ישראל

ד. ההבדל בין סברות באמונה לסברות בהלכה

ה. תורת ארץ ישראל

ו. שתי הדרגות בלימוד

ז. שני תנאים ללימוד בצורה זו

פרק שלישי – שיטת הלימוד של הראשונים

א. הקיצור שבדרך הלימוד בארץ ישראל

ב. דרך הלימוד של הראשונים

ג. מי יכול ללמוד בדרך זו ומי לא

ד. דרכם של האחרונים

ה. סיכום

פרק ראשון

הסיבות שלא ניתן לפסוק הלכה לפי טעמי תורה

שני חלקי התורה, האגדה וההלכה, שונים זה מזה בתוכנם ובדרך לימודם. אמנם, יש קשר ביניהם, והשלמות של התורה היא בשניהם יחד. במאמר זה נברר מתוך כתבי הרב באיזה אופן אי אפשר לערב הלכה ואגדה ובאיזה אופן משפיעה האגדה על דרך הלימוד של ההלכה, מי ראוי ללמוד בדרך זו, ומהם התנאים וההגבלות לכך.

א. שתי הדרכים בלימוד ההלכה

בהקדמה לעין איה (עמ' טז - יז) כותב הרב שישנם שני דרכים לברר את ההלכה. הדרך הפשוטה והמקובלת היא לדמות מילתא למילתא, לדון ולברר כדרכה של תורה וללמוד מההלכות שנתבררו במשנה ובתלמוד על ההלכה המסופקת שלפנינו מבלי לערב במשא ומתן ההלכתי את הטעם של המצוה ששייך לתחום האגדה.

הדרך השניה היא לברר דרך לימוד אגדות חז"ל וסתרי תורה מהו הטעם של ההלכה, "טעמי תורה", ולאחר שנדע את טעמו של הדין נוכל לפשוט את השאלות ההלכתיות המתעוררות באותו נושא, משום שההלכה נובעת מהאגדה, וכשנדע את עומק המצוה לפי דברי חז"ל באגדה נדע גם את פרטי המצוה בהלכה. מוסיף הרב ואומר שכדי לברר את ההלכה לפי טעמי תורה צריך להיות בעל חכמה רבה ומדרגה גבוהה בעבודת ה', ולא כל אחד מסוגל לכך, ובזמן שהיה המקדש קיים ושרתה שכינה בישראל היו הכהנים אלו שפוסקים לפי טעמי תורה והשופטים פסקו בדרך לימוד דבר מדבר כמו שמקובל בימינו:

אפשר ג"כ לנתח הפרטים מהכללים על פי דרך לימוד פרטי, לדון דבר מדבר מאין צורך להשקיף על כח הכללי, כי כח הכללי צבור הוא בפרטים. מובן הדבר כי לפרט פרטי הלכות על פי רוח התורה הכללי, צריך שיהיה הפוסק את אותן ההלכות בעל חכמה רבה, שיוכל לעמוד באותם הדברים הגדולים שעקרי תורה מיוסדים עליהם. ומי שהוא פחות ממדרגה זו, יוכל רק לבא למדה זו על פסיקת הלכות פרטיות, על פי הדברים האפשריים לדון בפרטי ההלכות מצד ערכם הפרטי.

זהו החילוק שבין הכהן והשופט. הכהן הונח שיהיה איש אשר רוח אלהים בו. הכהן הגדול היה ראוי שיהיה מדבר ברוה"ק. הוא יוכל לבאר פרטי תורה על פי עקריה ורוחה הכללי. לא כן השופט, לא יבא למדה זו, אבל ידמה מלתא למלתא, ועל פי הפרטים המפורסמים יברר דינו גם בדברים הנעלמים ממנו בדת ודין. והננו מצוויים לשמוע אל שניהם, כפי מעמד הדור¹.

ב. דוגמא ללימוד הלכה לפי דברי אגדה

דוגמא לפסיקת הלכה לפי טעמי המצוה כתב הרב באגרת (פט - צ) לרב משה זיידל, לגבי המכה עבד עברי שלו, שהדין הוא שאם העבד עמד יום או יומיים ואחר כך מת מחמת המכה פטור האדון ממיתה, ואם מת מיד - חייב. והסביר הרב שטעם הלכה זו הוא שאם הכהו מכה חזקה כל כך שמת מיד מחמתה מסתבר שבאותו זמן כעס הרב מאוד על עבדו ולכן הכהו מכה כה חזקה, ודבר זה הוא שכיח, שיכה הרב את עבדו מחמת כעס, וכדי שלא יעשה הרב כך חייבה אותו התורה מיתה על מכה כזו. אבל אם העבד עמד יום או יומיים ואחר כך מת מוכח שהמכה לא היתה חזקה כל כך, ולכן לא מת מחמתה העבד מיד, ומכה כזו לא היתה מחמת כעס והוא דבר שאינו מצוי, שיכה האדון את עבדו מכה חזקה שמת

1. בהמשך (עמ' יז) מסייג הרב את דבריו ואומר שלגבי לימוד האגדות גם כיום צריך ללמוד אותם בעמקות ולברר את הטעם הפנימי שבהם: "אמנם על האגדות, שהם דברים המסורים ללבו של אדם, בהם הכללים בטבע מתגלים ביותר על הפרטים, נשאר עדיין גם בידינו כח הביאור המצטרף לכח הפירוש, להתהלך ברחבה בתור מאמר פתוח, ולחקור בפרטים ע"פ הערך של הרעיונות הכלליים שיש להם יחש עם המאמר".

ממנה שלא מחמת כעס, כיון שהעבד הוא ממונו ואינו רוצה להפסיד את ממונו, ולכן לא היתה צריכה התורה לחייב מיתה כדי להרתיע את האדון. זהו טעם המצוה. וכתב הרב שמכך ניתן להסיק דין נוסף, שאב שהכה את בנו ומת לאחר יום או יומיים יתכן שאינו חייב מיתה, כיון שאין דרך להכות את בנו מכה כזו, אלא שאין אנו יכולים לומר כך בודאות ולפסוק למעשה לפי סברא זו, כיון שבזמנינו לא ניתן כלל לפסוק לפי טעמי תורה, כמו שנכתוב לקמן.

ג. שלשת הסיבות שלא ניתן ללמוד הלכה לפי דברי אגדה

ממשיך הרב ואומר שרק בזמן שבית המקדש היה קיים ושרתה שכינה בישראל היו לנו חכמים גדולים מאוד בתורה שידעו באמת את הטעם העמוק והפנימי של כל דין, ולכן יכלו לפסוק הלכות לפי טעמי תורה, ואז היתה עדיפות לפסוק בדרך זו. אבל בזמנינו אם נעשה כך יהיה מזה הפרת התורה, כיון שאין בידינו לפסוק לפי טעמי תורה, וזאת משלוש סיבות. הראשונה היא שאין אנו יכולים לברר ולדעת בודאות מהו הטעם הפנימי של כל הלכה (ועין איה עמ' טז - יז).

השניה היא שגם אם נדע את הטעם אין אנו יכולים לדעת איך משתלשלים השאלות המעשיות מאותו הטעם, ובנושא זה ישנם דרכי לימוד שהיו בידי חז"ל, כיצד לפסוק דברים מעשיים מתוך הטעם הפנימי, ודרכי לימוד אלו אינם בידינו (אגרות ראה י).

הסיבה השלישית היא שצריך סייעתא דשמיא, דביקות בה' והשראת השכינה, שהיתה גורמת להבין ולהשיג את עומק טעמי התורה², ואז היה אפשר לפסוק לפי טעמי התורה. אבל משחרב הבית וגלתה שכינה ממקומה אי אפשר להבין טעמי תורה בשלימות (הקדמה לעין אי"ה):

בהיות ישראל שוכן בטח בדד בארצו, יותר היה מוצא חפץ אם היו מתרבים אצלו מורי התורה שע"פ דרך הכהונה, לבאר פרטי הלכות בהשקפה של הרוח הכללי שבתורה, ולמדרש טעמא דקרא באופן ברור ומפורש. היראה שיש לחוש לטעות על הדרך הגדולה הזאת, כי טעמי תורה הם דרכים גדולי ערך מאד והבא להתנהג על פיהם בפרטים עלול להכשל, אינה תופסת מקום כל זמן שיש מרכז בטוח לאומה בעניני התורה, ב"ד הגדול שמשם תורה יוצאת לכל ישראל, המקום אשר יבחר ד'. אמנם בהיות סכנת הגלות נשקפת לעין עמנו, או אי אפשר היה עוד להיות הפרטים נחתכים ע"פ עקרי יסודי התורה וסתרי טעמיה, כי אם אין שבט ומרכז בטוח עלול הדבר להיות מזה חלילה הפרת תורה, אם כל מורה יגלה פנים בתורה ע"פ יסודי עקריה ודרכיה הראשיים, וביותר שמעטים המה, בטבע האנושי, האנשים שיוכלו לבא למדת חכמה רבתי כזאת. ע"כ התפשט ביותר דרך השופט, האופן של הוצאת הפרטים מן הכלל ע"י ערכם של הפרטים עצמם, בדרך הפשוט של המדות שהתורה נדרשת בהם.

2. כעין זה כתב הרמב"ן (דברים יז יא) ביחס לסנהדרין: "כי רוח ה' על משרתי מקדשו ולא יעזוב את חסידיו, לעולם נשמרו מן הטעות ומן המכשול". וכן בכוזרי (מאמר ג מא) "ומה שנקבצו עליו הכהנים והשופטים מן המקום אשר יבחר ה' מפני שהם נעזרים בשכינה".

כך כותב הרב גם באגרות ראייה (צ):

וממוצא דבר תבינו ידידי נפשי, שכאשר אנחנו באים לדבר על דבר כללי תורה, אם יסתעפו לנו על פיהם פרטים מעשיים, אנחנו צריכים לחלק את הנידונים, אם יהיו מעשים השייכים לנו בגבול ההוראה המעשית אנו דנים ע"פ דברי חז"ל המפורשים אצלנו, וע"פ תולדות המסתעפות מדבריהם, אבל כשאנו באים לצייר איך נידון בענין שאינו נוגע אצלנו למעשה, אין אנו יכולים לדון איך היה דרך ההוראה המעשית מסתימתם של דברי חז"ל. שהרי זה הדרך עצמו של ההבנה בכללי תורה, כזה וכיוצא בו ויותר הרבה רחב ממנו, ה' דרך הפלפול אצל שופטי ישראל, הנביאים והגבורים, סנהדראות והנשיאים, בשבתנו על אדמת קודש ורוח ד' עמנו, וכל ב"ד ידע לכלכל דבר במשפט, לדעת מה יעשה ישראל, ע"פ עומק אמתתה של תורה, קודם שנגזרה הגזירה, מפני ירידת הדורות ופיזורם של ישראל, "לצור תעודה ולחתום תורה בלימודי". ע"כ אין אנו יודעים כלל אותם דרכי הפלפול, שהיו הסנהדרין, למשל, דנים אם ה' בא משפט בדי"נ במאורע של אב שהרג את בנו, שע"כ אין אנו יכולים לעמוד על הפרטים, איזה אופנים של קולא, שהיו המזכים דנים בזה, ע"פ יסוד אותו הפלפול העקרי הנובע מכללות יסודה של תורה, איך להגביל ולמעט כח העונש מפני כח ההגנה של רחמי האב, שאנו למדים יפה את המדה מדין "יום או יומים" של עבד, אבל להגבילה בדיוק יחסר לנו אותו כח השופט, שצריך עמו דוקא כח החיים השלם של האומה במקום אשר בחר ד'.

ד. דברי הרצי"ה

אם כן כיום לא ניתן כלל לברר את ההלכה לפי הטעם הפנימי של ההלכות. תחום ההלכה ותחום האגדה הם נפרדים זה מזה וצריך ללמוד כל אחד בנפרד ולא לערבם אחד בשני. ואדרבה אם יפסקו הלכה לפי הטעם של המצוה תהיה בזה "הפרת תורה", כלשונו של הרב (עין איה ברכות א עמ' יז).

כך כתב גם הרצי"ה (שיחות הרצי"ה משפטים סדרה א' פסקה יא)³ שלמרות שהאגדה היא נשמתה ופנמיותה של ההלכה ויש קשר גדול ביניהם, בכל זאת אי אפשר כלל לפסוק הלכה לפי דברי אגדה וצריך ליזהר שלא לערב ביניהם:

גם הלכה וגם אגדה ופנמיות התורה שייכות כולם לקדושת התורה, אבל לא בערבוביה. יש על זה בטוי חריף מאוד של החתם סופר: מי שמערב הלכה ואגדה כאילו מערב כלאים (שו"ת חת"ס או"ח ס' נא). בירור הלכה חייב להיות על פי נגלה בכל תוקף. אבל אין כאן פירוד חס ושלום, יש קשר, שייכות והשפעה⁴.

פרק שני

הקשר בין הלכה ואגדה בדרך הלימוד

א. השפעת האגדה על ההלכה בדרך הלימוד

בדברי הרב שהובאו לעיל מבואר שלמרות שיש קשר בין ההלכה והאגדה, והאגדה היא נשמתה ופנמיותה של ההלכה, בכל זאת כיום לא ניתן לפסוק הלכה לפי דברי אגדה וטעמי תורה. אמנם ישנה השפעה של האגדה על ההלכה בדרך הלימוד. וכך כותב הרב (אורות הקודש חלק א פסקה יח, עמ' כה - כז):

הננו קרואים לסול מסלות כאלה בארחות הלימוד, שעל ידיהן ההלכה והאגדה תתחברנה חיבור עצמי.

הרעיון של קירוב עולמות רחוקים, זהו יסוד בנין העולם הרוחני ושכלולו, הוא כח יסודי עובר כחוט השני בכל גילויי החיים, בכל פנותיהם, והוא צריך להתגלות תמיד בצורה יותר רחבה. התכונה האנליטית, אחרי שפועלת את פעולתה המנתחת כדי לברר כל מקצוע על פי חוגו, צריכה היא להניח מקום להתכונה הסינטטית, להופיע באור הנשמה המאחדת... החיבור הזה אינו כי אם התגלות האחדות החבויה בהן מאז ומעולם... ההלכה צריכה היא להתבסס מריח האגדה בשיעור מוטעם והגון, והאגדה צריכה גם היא להערך בתכנית של קצב, של משפטים קבועים והגיון מבורר ומוגדר, כתבניתה של ההלכה המאוששת, ועם זה יכפל כח שתיהן ורעננותן.

הרב מבאר שדרך לימוד האגדה אינה בניתוח שכלי "אנליטי", לדמות דבר לדבר, להקשות ולתרץ, אלא בהשגת התוכן הפנימי והאידיאלים הכלליים שגנוזים במאמר³, ואילו דרך לימוד ההלכה הוא לדמות דבר לדבר ולנתח את הסברות והדינים בלי להתחשב בתוכן הפנימי של המאמרים. ובכל זאת כותב הרב שצריך לחבר את ההלכה והאגדה בכך שגם

3. דברים נוספים בנושא זה כתב הרצי"ה באור לנתיבתי פרק יז עמ' מז, ובשיחות הרצי"ה תלמוד תורה עמ' 54.

4. כתב הרצי"ה (שיחות הרציה על ארץ ישראל, שלימות הארץ פסקה 3 עמ' 100) "אין שום ספק או הו"א לומר שהרמב"ן לא ידע מגמ' זו (של שלשת השבועות), אלא ודאי במכוון אין הוא מזכיר ממנה שום דבר. הסיבה פשוטה מאוד. הוא עוסק בהלכה, ובקביעת הלכה אין הוא מתחשב כלל בדברי אגדה. כעין זה מצינו אצל הרשב"א והנודע ביהודה". כונת הרצי"ה לדברי הרשב"א (שו"ת ח"ד רלח): "דברים אלו דברי אגדה הם", ודברי הנודע ביהודה (ח"ב יו"ד קסה): "אבל המדרשים והאגדות עיקר כונתם על המוסר ועל הרמזים ועל המשלים שבהם והכל עיקר הדת, אבל אין כונתם על פסקי הלכות, לכן אין למדין מהם לפסק הלכה כלל". וכתב עוד (ח"ב חו"מ יד): "הנה אין דעתי נוחה מפסקים אלו, ללמוד הלכה מדברי אגדה". וע"ע בזה בתוספות יו"ט (ברכות ה ד) ובתוס' רעק"א (ברכות ה אות לו) ובפתחי תשובה (אבן העזר קיט סק"ה).

5. בכמה מקומות כותב הרב שדרך לימוד האגדה אינה רק ב"סידור שיטות" ובניתוח שכלי חיצוני

בלימוד ההלכתי תהיה הסתכלות על התוכן הפנימי של הדברים, ומאידך בלימוד האגדה יהיה גם ניתוח שכלי הגיוני ולא רק התרוממות נפשית והסתכלות בתוכן הפנימי. ננסה לברר יותר מהי כוונת הרב בדבריו על השפעת האגדה על לימוד ההלכה.

ב. השפעת קדושת הארץ על דרך לימוד ההלכה

באגרות ראייה (אגרת קג עמ' קכג - קכו) כותב הרב גם כן על השפעת האגדה על ההלכה בדרכי הלימוד, ומבאר שהשפעה זו שייכת בעיקר בארץ ישראל, שמחמת הקדושה השורה בה אפשר יותר להבין, להרגיש ולהשיג את העומק והתוכן הפנימי של ההלכה, ומסביר הרב שבתלמוד הירושלמי באה לידי ביטוי השפעת האגדה על ההלכה בכך שנזכרו בו במפורש סברות עמוקות של יסודי וטעמי הדינים, בעוד שבתלמוד הבבלי הזכירו סברות אלו רק ברמז:

כי לדעתי הענייה יש לנו עוד מחיצה אחת, שהננו צריכים לפתח בה ג"כ פתח להרבות הכניסה והיציאה מגבול לגבול, והיא: בין חכמת האגדה וחכמת ההלכה... ואפילו אם נאמר שאין גומרים ההלכה ע"פ נבואה, מ"מ פועלת היא על סדור הלמודים. על כן בארץ ישראל, שהיא מקום הנבואה, יש רושם לשפע הנבואה בסדר הלימוד, וההבנה היא מוסברת מתוך השקפה פנימית וא"צ כ"כ אריכות בירורים, והיינו "אוריא דא"י מחכים", ותלמודא בבלאה הוא מטריד להו, וחכמת הנבואה, שהיא יסוד לחכמת האגדה, שהיא הצד הפנימי של שרשי התורה, פעלה בא"י הרבה יותר מבבבל, שאינה ראויה לנבואה...⁶ ובאותו הדרך, המתעלה מעל נתוחי הסברות הפשוטות עד שפונה אל נטיית ההערות העליונות, ישנו ג"כ מין עומק שכלי, שמ"מ אין דרך לפרשו בחתימת תלמוד, והוא מסור לת"ח המשכילים בשכל טוב, והירושלמי סומך יותר על רמזים כאלה משום יתרון החכמה דאוריא דא"י.

ג. דוגמא לסברא בדרך הלימוד שבארץ ישראל

בהמשך דבריו מביא הרב דוגמא לסברא הלכתית עמוקה שנזכרה בירושלמי, הנובעת מהשפעת לימוד האגדה וקדושתה של ארץ ישראל על לימוד ההלכה:

ונלע"ד, דביסוד הלכה למשה מסיני דצרורות יש לומר, שההלכה באה לא לחדש דין חתוך בתור הלכה עקורה שאין לה דמיון, כי - אם לברר לנו בהא דנזק אינו חייב כ"א בפועל, אבל גרמא פטור. וגבי בהמה ודאי לכולי עלמא גרמא פטור, א"כ גבי כחו יש בזה צד לומר שהוא גופו וצד לומר שהוא כחו, ובאה הלכה למשה

של הדברים, אלא בהסתכלות פנימית על תוכן הדברים. למשל באורות התורה ולחזיון דברי תורה עמ' מב): "כמו כן העושר האגדי לא במובנו השטחי... כשם שנוהגים בעלי הסימנרים, כי אם במובנו העמוק והפנימי המחובר עם קדושה ויראת שמים טהורה של עוסקים בתורה לשמה"⁶. בהמשך האיגרת מסביר הרב את החילוק בין הכהן לשופט שהבאנו לעיל (א) מעין איה.

מסיני לומר שיש בזה חלק מגופו וחלק של גרמא, על כן החצי דגרמא פטור והחלק דגופו שיש בזה חייב, ומשו"ה באמת הווי חצי נזק דצרות ממש כמו שהזיק, דגרמא לא מקרי "הזיק"... והכי נמי גרמא אזיק כמו גופו, דעצם מהות כחו הוא ממוצע בין גופו לגרמא ויש בו מענין שניהם ככל הממוצעים, אבל מ"מ לא ניתן דבר כזה להאמר בסגנון של תלמוד בבלי⁷.

דהיינו שבהמה שהזיקה על ידי צרות שהתיזה ברגלה הדין הוא שחייב חצי נזק, ובאותו חצי נזק חייבים הבעלים מדינא ואינו קנס כשאר המקומות שחייבה התורה חצי נזק. והסיבה היא שצרות אינו הזיק שמגיע מ"גוף" המזיק, אלא ההזיק הוא ב"כחו" של המזיק שהתיז צרות והם הלכו והזיקו, והזיק של כחו הוא מעט כמו גרמא, אבל אינו גרמא גמור, והוא ממוצע בין גופו לגרמא. לכן חייב רק בחצי נזק, משום הדמיון לגופו שהזיק, אבל באותו חצי נזק חייב מדינא ולא מקנסא, כיון שחיובו נובע מצד החלק של "גופו" שיש במעשה ההזיק, ובחלק זה חייב מדינא. סברא זו, למרות שהיא סברא הלכתית השייכת לתחום ההלכה ולא לתחום האגדה, היא סברא עמוקה ומופשטת שנובעת מדרך הלימוד של האגדה שמסתכלת על עומק ופנמיות הדברים – ממה עומד ביסוד הדין של צרות, ולא רק על הניתוח הטכני של הדברים.

ד. ההבדל בין סברות באמונה לסברות הלכתיות

מדברים אלו יוצא שסברות וטעמים השייכים לתחום האגדה ולימוד האמונה אין לערב כלל בתוך לימוד ההלכה, אבל ישנן סברות בלימוד השייכות לתחום ההלכה, והן סברות עמוקות ופנמיות שמבררות את יסודי ושורשי הדינים, והן סברות הלכתיות שאינן שייכות לתחום האגדה. וסברות אלו הן עומק לימוד ההלכה, ובארץ ישראל אפשר יותר לעמוד עליהן.

ה. תורת ארץ ישראל

באורות התורה (פרק יג ד, ה) בדברי הרב על תורת ארץ ישראל⁸ מאריך הרב, בנקודה זו של השפעת קדושת ארץ ישראל על דרך לימוד ההלכה, בכך שבארץ אפשר לעמוד על עומק ההלכה ולהבין את יסודי ושורשי הדינים מחמת השפע הרוחני שנמצא בלומדי התורה

7. בהמשך האיגרת מביא הרב מספר דוגמאות נוספות לסברות של התלמוד הירושלמי.

8. במאמר זה עסקנו רק בנושא לימוד ההלכה והשפעתה של ארץ ישראל על לימוד ההלכה. אמנם נושא זה של תורת ארץ ישראל בכתבי הרב הוא גדול ורחב, וע' במאמר תורת ארץ ישראל (מאמרי הראיה א עמ' עח), ובאורות התורה פרק יג.

בארץ ישראל⁹. גם כאן לא מדובר על סברות באמונה, אלא על סברות עמוקות בהלכה כמו שכתבנו לעיל:

לא רק האגדה לבדה¹⁰ תואר מאור הרעיון הבהיר של תורת ארץ ישראל, כי – אם גם ההלכה, יסודות הסברות, נתוח הפסקים, שרשי השיטות ומובנן הכללי הנעוץ בעמקי החיים הרוחניים והמעשיים...

הזרם האלהי הכללי, הזורם בכל חלק מחלקי התורה ונותן להם חיים, הוא מצוי להיות מושג יפה רק פה על אדמת הקודש. אמנם יכולה היא חכמת תורת א"י להמציא... היא אינה מוכרחת להאריך בפלפול למען העמיד הלכה ברורה. היא משגת את האמת ואת התכן הוך הפנימי מזיו פנימיות החוש האלהי, המאיר על יושבי אדמת קודש. אוירא דארץ ישראל יוכל רק הוא להחכים את עוסקי התורה במדה הפנימית הגבוהה והנאצלת הזאת.¹¹

1. שתי הדרגות בלימוד

נראה שישנן שתי דרגות בהשפעת לימוד האגדה וקדושת הארץ על הסברות שבלמוד ההלכה. הראשונה היא שהאדם עומד על הטעם של ההלכה, אבל אינו יכול להבין את טעמם של פרטי הדינים וההלכות. למשל, בחצי נזק צרורות יכול להיות שגם לאחר שהבין את טעם דין צרורות, כמו שביארנו לעיל, עדיין אינו יכול להבין את טעמם של כל הדינים וההלכות המרובות (במסכת בבא קמא פרק שני) שיש בדין צרורות. הדרגה השנייה היא גבוהה יותר, שאדם יכול להבין גם את טעמם הפנימי של פרטי הדינים וההלכות מכח קדושת ארץ ישראל השורה עליו, וזוהי כונת הרב בדבריו (אורות התורה יג ה):

הזיו המקיף העליון... כשהוא יורד אל הפרטים הוא עושה בהם כל מה שליבו חפץ... ובתוך פרטי פרטיות ההיות וההלכות שואפת היא חכמת תורת ארץ ישראל להתגלות בהדר גאון עזה הפנימי.

9. באורות התחיה (פסקה נה עמ' צ) כתב הרב שדבר זה תלוי גם בדור, וככל שמתקרבים לזמן הגאולה ואורו של משיח מתחזק מתקרב גם חלקי התורה – האגדה וההלכה – זה לזה: "אמנם הונחה שאיפה פנימית במעמקי הלב לשלב את הלכה והאגדה יחד... וכל מה שאורו של משיח הולך ומתקרב ושרשי הנשמות מתבסמים הולכת ההארה של רזי תורה ומתגלה ומתבלטת יותר, ולפי גלוי זו הולכים הענינים הגלויים ומתאצלים יותר והם מתקרבים לצד הרזיות ו"אחד באחד יגשו ורוח לא יבא ביניהם" (איוב מא ח)

10. לימוד האגדה בארץ ישראל הוא נושא בפני עצמו וכאן עסקנו רק בהשפעתה של קדושת הארץ על לימוד ההלכה. ולגבי לימוד האגדה כתב הרב במקומות רבים מהם במאמר תורת ארץ ישראל (מאמרי הראיה עמ' עח), ובאורות התורה (פרק יג), ובמאמר מעט צרי (הקדמה לאדר היקר), ובעוד מקומות.

11. בהמשך (פסקה יג) קורא הרב לבני ארץ ישראל ללמוד בצורה זו.

ז. שני תנאים ללימוד בצורה זו

במקום אחר (אוצרות ראייה חלק ד עמ' קפו, אגרת לרב אהרון יצחק זסלנסקי) כותב הרב על השפעת קדושת הארץ על לימוד ההלכה, ומוסיף שני תנאים לכך: הראשון הוא שתהיה ללומד אחיזה בתורה ויהיה לו ידע ויכולת עיון בתורה, והשני הוא שלא יסמוך רק על הקליטה הנפשית של פנמיות הסברות, אלא יצרף את הלימוד של השכל ההגיוני הפשוט והניתוח המקובל של ההלכות:

ואמרתי זה כבר בתוספת גדר הנבואה ורוה"ק המופיעה על העוסקים בתורה לברר ספיקותיהם ולהרחיב דעתם כשיש להם כבר אחיזה בתורה¹². ... ויש בה סגולת כלי ראשון להשפיע אור רוה"ק, עד כדי עזרה מעשית לנתוח הלכה, בצירוף השכל הלימודי¹³.

פרק שלישי**שיטת הלימוד של הראשונים****א. הקיצור שבדרך הלימוד בארץ ישראל**

כתב הרב שהיחוד בדרך הלמוד בארץ ישראל הוא בזה שאין צורך להאריך בהוכחות ודימוי מילתא למילתא כדי לברר את ההלכה, אלא מבררים את ההלכה מתוך כך שעומדים על הסברא שעומדת מאחורי הדין:

היא (תורת ארץ ישראל, ש. ה.) אינה מוכרחת להאריך בפלפול למען העמיד הלכה ברורה. היא משגת את האמת ואת התכן הוך הפנימי מזיו פנימיות החוש האלהי, המאיר על יושבי אדמת קודש.

12. דהיינו שרק מי שכבר תלמיד חכם מועלת לו קדושת הארץ להעמיק יותר בתורה, אבל מי שלא למד פשוט הוא שאינו יכול להבין סברות עמוקות מכח קדושת ארץ ישראל.

13. ומוסיף הרב שגם בחוץ לארץ אפשר להשיג מעט מדרך הלימוד הזאת מחמת קדושת ארץ ישראל שנמשכת גם בחוץ לארץ לאדם שדבק וקשור לארץ: "מפני שהופעת קדושה מאוצר רוה"ק להוסיף פירות על ידה בתורה, מיוחדת רק לא", ואם היא נמצאת במקרה גם במקום אחר, היא בגלל אר", וכד' הכוזרי בעיקר הנבואה שחל בה או בעבורה". ומסיים הרב שרק בקליטה הנפשית את פנמיות הסברות יש הבדל בין ארץ ישראל לחוץ לארץ אבל בניית השכל ההגיוני אין הבדל: "הוא רק ביחש לאותה העזרה שנקודת רוה"ק בסגולתה מופיעה בא", אבל ביחש למתת אלקים של השכל בתורה לפי היגיעה, זאת היא ברית כרותה לישראל בכל מקום שהם, ויגעתי ומצאתי תאמין (מגילה ו:)."

וכך כתב הרב גם באגרות (ח"א אגרת קג עמ' קכד):

והנה אותם המושפעים מהשרשים של חכמת הנבואה – הקיצור הוא מעלה אצלם, והנתוח של ההלכות והוצאת דבר מתוך דבר נעשה אצלם בסקירה רחבה מאד, ודי להם רמז קל להחליט משפט, וזה היה יסוד סדר הלימוד של ירושלמי, שלגבי אותם הזוכים ליהנות מאורה של מעלה הי' די דקדוקים קצרים לבירור ההלכה, אבל לגבי בני בבל, ששרשי הנבואה לא השפיעו עליהם כ"כ, לא הי' מספיק הקיצור והיה צריך אריכות דברים.

ב. דרך הלימוד של הראשונים

באורות התורה (ט יג) כותב הרב שבדרך זו הלכו הראשונים שעסקו הרבה בלימוד האמונה ויחד עם זה היו גדולים מאוד בהלכה, שדרך לימודם בהלכה היתה מושפעת מלימוד האגדה, ולכן כשבאו לברר הלכה למעשה לא היו צריכים להאריך בהוכחות מרובות ובפלפולים, אלא יכלו לברר את ההלכה בקיצור, משום שהשיגו את יסודות הסברות שבהלכה ולפי זה ידעו מה ההלכה. יש להדגיש שלא מדובר כאן על סברות באמונה, אלא על סברות הלכתיות עמוקות, וכמו שכתבנו לעיל (פרק ב) בדוגמא מצרורות:

לפי דרך המעיינים הרוחניים (העוסקים בלימוד אגדה, ש. ה.) בסדר לימוד ההלכות, שלא להיות עסוק בהיות הסוגיות כי – אם בהלכה ברורה, על כן הרבה בהקדמת "חובות הלבבות"¹⁴ להורות, שדרך הראשונים היה להוקיר מאד את עתם מלעסוק בה פרטי השאלות המעשיות, ושננו את דברי הקבלה, ושמנו עיקר עיונם בכללות העבודה וטהרת המדות והדעות, וכשהיה נדרש להם לברר ענין מעשי מסופק בררו אותו בתכלית הקצור על פי היסודות שהיו בידם, ואם היה הדבר נוטה לכאן ולכאן החליטו על פי רוב דעות. וכן הרמב"ם שצוה לתלמידו, באגרתו, שכשיקבע ישיבה יעסוק בחבורו משנה תורה וחבור הרי"ף, ורק כשיהיה להם ספק יכריעו ע"פ התלמוד. ולא הוצרכו לדאוג כלל, שמא לא יוכלו ללמד דבר מדבר, כי הישרת השכל הבאה מההשכלה הגבוהה, אשר ממעין יראת ד' בהירה, מישרת את הסברא עוד יותר מהעסק בפרטי ההיות.

ג. מי יכול ללמוד בדרך זו

בהמשך הפסקה כותב הרב שלא כל אחד יכול לבא למידה זו, לפסוק הלכה מתוך השגת עומק הסברות שבהלכה, ומי שלא הגיע לדרגה גבוהה בלימוד פנמיית התורה אינו זוכה

14. זו לשונו של חובת הלבבות (עמ' יג מהדורת אבן תיבון, ועיי"ש בעמ' יא)

והשתדלותם היתה בכללי הדינים ולברר ענין איסור והיתר ואחר כך היו מתעסקים ומשתדלים לברר מעשיהם וחובות ליבותם וכשהיתה באה לידם שאלה נכרית מתולדות הדינים היו מעיינים בה בעת ההיא בדרך הסברא ומוציאים את דינה מן העיקר שהיה בידם ולא היו מטרידים דעתם עליה קודם לכן

להשיג את פנמיות ההלכה. ומוסיף הרב שגם מי שראוי לכך – דבר זה לא בא בתחילת הלימוד, אלא רק לאחר שלמד זמן רב הלכה ואגדה, וגם לאחר שהגיע לדרגה זו צריך להקפיד שלא לעזוב גם את העיון הרגיל בדימוי מילתא למילתא, כיון שאי אפשר לסמוך על ההשגה הנפשית את הסברות הפנמיות שבהלכה, אלא צריך לצרף לזה את הניתוח השכלי הפשוט:

אך אותם שלא באו לידי מדה זו, לישר את שכלם על פי העיונים העליונים, הם צריכים יותר לעסק הפרטי של ההיות, כדי שיוכלו לדון בלימוד דבר מדבר. וכן צריך זה כל אדם בעת ילדותו. אבל תלמידי – חכמים זקנים שירצו לשום עמלם בהשכלה עליונה של זכוך הדעות והמדות, הם צריכים להיות גבורים בשנון ההלכות על פי המקורות היותר ברורים, ולא לעסוק כל כך בדקדוקים פרטיים, שנשמתם הגדולה תרגיש אז מכאוב עצום, של צער הקטנת מאורותיה. וברור הוא, שעם הבקיאיות והחזרה התדירה, בדברי ההלכות הפשוטות, ולפעמים גם כן עיון הלכה, כדי שלא יתשטש אצלם סדר משא ומתן ההלכתי על ידי העיון הפנימי ויושר הסברא שבהשכלות האלהיות, יעלו במעלה גדולה ביושר העיון של הלכה, עד שיזכו תמיד לכיון הלכה ברורה, ובכל מקום תהיה הלכה כמותם. כי ד' עמם.

נמצא שישנם שלשה סייגים שצריך לזיזם בהם הלומד בדרך זו של השגת הסברא הפנימית שבהלכות: הראשון הוא שיהיה ראוי לכך ויהיה גדול בלימוד ההלכה ובלימוד האמונה. השני הוא שגם מי שראוי לכך בתחילת לימודו צריך ללמוד הלכה בדרך המקובלת. והשלישי הוא שגם לאחר שהגיע למעלה זו של ללמוד הלכה בצורה עמוקה יצרף לזה את הניתוח השכלי המקובל. אמנם, גם מי שלא הגיע למעלה זו ישנה דרך לעמוד על עומק הסברות שבהלכה, כמו שנבאר בהמשך.

ד. זרכם של האחרונים

בדברים שהובאו לעיל כתב הרב שזרכם של הראשונים היא שלא להאריך בהוכחות ודימוי מילתא למילתא, אלא לברר את ההלכה מכח זה שעמדו על הסברא שעומדת ביסוד הדין. אמנם, זרכם של הראשונים היתה שלא לכתוב בפירוש את הסברות שהיו כבר פשוטות להם, אלא כתבו את ההלכות והדינים היוצאים מכח הסברא שנתבררה להם. ומוסיף הרב שגדולי האחרונים, ובפרט ראשי הישיבות בדורות האחרונים, ביארו לנו את הסברא של הראשונים, וכך מובא במאמרי ראייה (חלק ב עמ' שפ):

גדולתם של הראשונים היא בהתעמקות ההגיונית בחקרי ההלכה, ואולם במקום עמקותם שם גם צמצומם, בחינת אידי דטריד להעמיק לא מרחיב. הם נותנים יותר את המסקנות ואינם מעבירים את המעיין דרך כל מדורי התלבטות המחשבה, הם מושיטים פירות בשלים בלי לשתף בחבלי הגידול והצמיחה, הם אמני הצמצום מכאן הסגנון הקלסי, סגנון אבני שיש, הנוהג קמוץ בכל משפט ובכל תיבה. מאות בשנים הביטו הלומדים אל הראשונים כאל גאונים בודדים העומדים להם על ראש

הפסגה. בא דורם של בעל "קצות החושן" וה"נתיבות" ור' עקיבא איגר והנלוים אליהם, ובספריהם, אם אפשר לומר כך, נתרחבה ההסברה העמקנית ההגיונית של הראשונים. הפלגים הבודדים נהיו לשטף כללי. מתוך כך נשתנו גם סדרי ההסבר בישיבות. ר' אליעזר גורדון מטלז וביחוד ר' חיים סולוביצ'יק והנלוים אליהם הגדילו לעשות בהסברת עמקות ההלכה על דרך ההגיון של הראשונים, זוהי בעיקר עבודתן של הישיבות הגדולות ברוסיה...

אחד המעטים שהצליח לפתח את המהלך החדש בכל תוכנו הכביר הוא הגאון ר' שמעון יהודה שקאפ. את כל חייו, את כל כשרונותיו הנפלאים השקיע בתפקיד זה ארבעים וארבע שנה הוא מרביץ תורה בישיבות וכל שעוריו היו כבושים של השיטה החדשה המעמיקה ומהגינת את העיון. הוא אמן ההסבר¹⁵. וככחו בהסבר שבעל פה כן כחו בהסבר שבכתב. וכאן החשיבות הגדולה של הספר "שערי ישר", אשר הגיש עתה תשורה לעולם הלמדנים¹⁶.

נמצא שלמרות שלא כל אדם יכול להבין בעצמו את עומק הסברות שבהלכה, בכל זאת ישנה דרך לעמוד על עומק הסברא שבהלכה, וזה דרך לימוד האחרונים שביארו לנו את סברתם של הראשונים.

ה. סיכום

מהדברים שכתבנו מתחילת המאמר יוצא שכיום לא ניתן כלל לפסוק הלכה מתוך דברי אגדה, ובכל זאת יש השפעה של האגדה על ההלכה, ובמיוחד בארץ ישראל, בכך שעל ידי לימוד האגדה מתרגלים להבין את העומק והתוכן הפנימי שבהלכה, ועל ידי כך אפשר להשיג את עומק הסברות שבהלכה. זו גם היתה דרך הלימוד של הראשונים, אלא שהראשונים לא ביארו בפירוש את הסברות העמוקות שבהלכה אלא את הדינים היוצאים מהם, ובאו גדולי ישראל בדורות האחרונים וביארו לנו את הסברות שבהלכה, ובזה הולכים ומתקרבים האגדה וההלכה זה לזה, וגם בהלכה מוצאים את הטעם הפנימי שיש בה. וכך כותב הרב באורות (אורות התחיה נה) שגדולי הדורות האחרונים שעסקו בביאור הסברות של הראשונים מקרבים בין ההלכה והאגדה, ומוסיף הרב שבארץ ישראל יותר שייכת דרך לימוד זו לעמוד על עומק הסברות שבהלכה:

אמנם הונחה שאיפה פנימית במעמקי הנשמה לשלב את ההלכה והאגדה יחד. וכל מה שאורו של משיח הולך ומתקרב ושרשי הנשמות מתבסמים, הולכת האהרה של רזי תורה ומתגלה ומתבלטת יותר, ולפי גילוי זו הולכים הענינים הגלויים

15. בסיום המאמר כותב הרב "אישיית יקרה זו (הגר"ש שקופ) אשר נתגלתה מצעדיה הראשונים ביושר אנושי מפליא, מתיחסת בחבה וחיוב גם לבנין הארץ".

16. בספר אילת השחר על הגדה של פסח (בהלל, עמ' רפא) כתב שהרב חיבב מאוד ספר זה והיה מונח זמן רב על שולחנו.

ומתאצלים יותר והם מתקרבים לצד הרזיות, ו"אחד באחד יגשו ורוח לא יבא ביניהם" (איוב מא ח). ההסברות המתחדשות בדרכה של התורה הנגלית מדור לדור יש בתוכן נקודה פנימית של התקרבות להרחבה הרזית של רחובות הנהר אשר לבינה העליונה, ות"ח יקרי דעה הם עובדים בזה את השדה אשר ברכו ד' ומתקרבים בזה לאור "הגאולה" שהוא תלמוד הירושלמי, העומד לעומת "התמורה" שהוא תלמוד הבבלי, שהוא האור של ישיבת מחשכים שבארעא דמחשכא. באחרית הימים יגלה אור ד' ויתקרב הסגנון של ההלכות המאוששות עם האגדות דחקל תפוחין קדישין במועד קיץ המגולה, שהוא שיבת ישראל לארץ ישראל ולהחיותה בבנין מעשי¹⁷, "ואתם הרי ישראל פריכם תתנו וענפכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבא" (יחזקאל לו ח).

17. דהיינו שככל שארץ ישראל תיבנה יותר ויהיו יותר ישובים בארץ כך יתפתח לימוד התורה ויהיה בעמקות ובגדלות. וכך כותב הרב בהמשך (אורות התחיה סא עמ' צד): "תורת ארץ ישראל הולכת ונעורה יחד עם תחיית הבנין, העבודה הפרודוקטיבית, וההכרה העצמית".